ल्युट्। १नेत्रे अमरः। तस्य बुद्धिइन्द्रियसंयोगिविषयप्रापकत्वात् तथात्वम्। "सेविष्यन्ते नयनसुभगं खे भवन्तं बलाकाः" मेघ०। "अथ नयनसमुत्थं ज्योतिरत्रेरिव द्यौः" रघुः अस्य स्वाङ्गत्वेऽपि बहुच्कत्वात् उपसर्जनत्वे स्त्रियां न ङीष्। "दयिता दयिताननाम्बुजं दरमीलन्नयना निरीक्षते" रसगङ्गा० भावे ल्युट्। २प्रापणे ३यापने च "नयनं पारिजातस्य द्वारकां मम रोचते" हरिवं०१२९ "कालस्य नयने युक्ताः सोमपत्न्यः शुचिव्रताः" भा०आ०६६अ० "कालस्य नयने युक्ता यमस्य पुरुषाश्च ये" भा०स० ८अ०।

नयनाभिघात पु० ६त०। सुश्रुतोक्ते नयनाभिहननरूपे रोगभेदे यथोक्तम् "अथातो नयनाभिघातप्रतिषेधं व्याख्यास्यामः। अभ्याहते तु नयने बहुधा नराणां संरम्भरागतमसाश्रुजाश्च धीमान्। नस्यप्रलेपपरिषेचनतर्पणाद्यैस्तं पुनः श्रमजपित्तजमूलपथ्यम्। दृष्टिप्रसादजननं विधिमाशु कुर्यात्तृप्तिग्धैर्हिमैश्च मधुरैश्च तथा प्रयोगैः। स्वेदाग्निधूमभयशोकरजाभिघातैरभ्याहतावपि तथैव भिषक् चिकित्सेत्। सद्योहते नयन एष विधिस्तदूर्द्धं स्यन्दैरितो भवति दोषसमेत्य कार्यः। अभ्याहतं नयनमीषदथास्य बाष्पसंखेदितं भवति तच्च रुजं जयेन। साध्यं यतं पटलमेकमुभे तु शुक्ले त्रीणि यतानि पटलानि विवर्जयेत्तु। स्रात्यिञ्चिटच्च नयनं स्रवति चावसन्नं चस्तं च्युतञ्च हतदृक्च भवेत्तु याप्यम्। विस्तीर्णदृष्टिबहुरागमसत्प्रदर्शि साध्यं यथास्थितमनाविलदर्शनञ्च। प्राणोपरोधवमनच्छवकण्ठरोधैरुन्मथ्यमाशु नयनं यदतिप्रविष्टम्। नेत्रे विलम्बिनि विधिर्विहितः पुरस्ताद्दुष्टिं हनं शिरसि कार्य्यवसेचनञ्च। षट्सप्रतिनयनजा य इमे प्रदिष्टा रोगा भवन्त्यसकृतां सकृताञ्च तेभ्यः। स्नन्यप्रकोपकफमारुतपित्तरक्तैर्बाह्याभिवर्त्म भव एव कुकूणकोऽन्यः। सन्द्राति नेत्रमतिकण्डुमथाभिकूटनासालताटमपि तेन शिरुः स नित्यम्। सूर्यप्रभां न सहते स्रवति प्रदग्धं तस्याहरेद्रुधिरमाशु विनिर्विशेच्च। क्षौद्रायुतैश्च कटुभिः प्रतिसारयेत्तु मातुः शिशोरभिहितञ्च विधिं विदध्यात्"।

नयनाभिराम पु० नयनमभिरमयति अभि+रम-णिच्-अण् नयनयोरभिरामो यस्मात् वा। १चन्द्रे "आयुः श्रवश्च कुरुते नयनाभिरामः" वैद्यकिकल्पतरुक्तौ ज्योतिर्बिम्बितः। २नेत्रानुरागकारके प्रियमात्रे त्रि०।

नयनी स्त्री नी-करणे ल्युट् ङीप्। नेत्रकनिकायां शब्दचि०

नयनोत्सव पु० नयनयोरुत्सवो यस्मात्। १दीपे शब्दर०। तस्यालोकेन हि नेत्रस्य दर्शनयोग्यत्वम् "स्फुटाति चक्षुःसम्बन्धादालोकोद्भूतरूपयोः" भाषा० आलोकसम्बन्धेन नयनस्य विषयग्राहित्वोक्तेः। २नेत्रोत्सवकारिमात्रे त्रि०।

नयनोपान्त पु० ६त०। अपाङ्गे राजनि०।

नयनौषध न० ६त०। पुष्पकासीसे हेमच०। [त्रिका०।

नयपीठी स्त्री नयस्य पीठीव। (कक्) द्यूताङ्गे अष्टकोष्ठे

नयवर्त्म ६त०। नीतेर्मार्गे षाड्गुण्यप्रयोगे मट् गुणाश्च "सन्धिविग्रहयानानि संस्थाप्यथ दमस्तथा। द्वैधीभावश्च विज्ञेयाः षड्गुणा नीतिवेदिनाम्" नीतिसा०।

नयविशारद त्रि० ७त०। नीतिशास्त्रानुसारेण षाड्गुण्यप्रयोगाभिज्ञे "षाड्गुण्यविधितत्त्वज्ञो देशभाषाविशारदः। सान्धिविग्रहिकः कार्यो राज्ञा नयविशारदः" मात्स्ये ८९अ०।

नर पुंस्त्री० नृ-नये अच्। १मनुष्ये जातित्वात् स्त्रियां नारीत्वेऽपि "पुत्रे यशसि तोये च नराणां पुण्यलक्षणम्"। "नराणाञ्च नराधिपः" गीता "नरतीति नरः प्रोक्तः परमात्मा सनातनः" व्यासोक्तेः २परमात्मनि "नराज्जातानि तत्त्वानि नारायीति विदुर्बुधाः" वेदमन्त्रम् "आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः" मनुः। "जङ्घानारायणो नरः" विष्णुसं०। ३पुंसि राजनि०। ४देवभेदे "ततस्तदमृतं देवो विष्णुरादाय वीर्य्यवान्। जहार दानवेन्द्रेभ्यो नरेण सहितः प्रभुः। एवं सुतुमुले युद्धे वर्त्तमाने महाभये। नरनारायणौ देवौ समाजग्मतुराहवम्" भा० आ०१९अ०स्वारोचिहारके ५अन्वे निषण्णः ६नरदेवस्यावतारे अर्जुने मेदि०।

"नरनारायणौ यौ तौ पुराणावृषिसत्तमौ। ताविमावनुजानीहि कृष्णौ वेद्यधनञ्जयौ। विख्यातौ त्रिषु लोकेषु नरनारायणावृषी। कार्य्यार्थमवतीर्णौ तौ पृथ्वीं पुण्यप्रतिश्रयाम्। यत्र शक्यं सुरैर्द्रष्टुमृषिभिर्वा महात्मभिः। तदाश्रमपदं पुण्यं बदरीनाम विश्रुतम्। स निवासोऽभवद्विप्र! विष्णोर्जिष्णोस्तथैव च। यतः प्रवहते गङ्गा सिद्धचारणसेविता। तौ सन्नियोगाद्ब्रह्मर्षे! स्थितौ जातौ महाद्युती। भूमेर्भारावतरणं महावीर्य्यौ करिष्यतः" भा०व० ४७अ०"तेषां मनश्च तेजश्चाप्यादद्याना विवौजसा। पूर्वदेवौ व्यतिक्रान्तौ नरनारायणावृषी।